

Μνήμων

Τόμ. 5 (1975)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

Τ Ο Μ Ο Σ Π Ε Μ Π Τ Ο Σ

JOHANNES KODER : Ένα άγνωστο νομικό χειρόγραφο από τη Μάνη
● ΕΛΕΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ : Η Πάτρα όπως την είδαν οι περιηγητές από
το 1204 ως το 1500 ● Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ : Ένα χειρόγραφο από το
Μελένικο στη Βιβλιοθήκη John Rylands του Μάντσεστερ ● ΕΛΕΥΘΕ-
ΡΙΟΣ Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ : Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη
● ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ : Ανέκδοτα κείμενα γύρω από το Κίνημα της
9ης Μαρτίου 1933 ● ΕΥΓΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ : Μαρτυρίες για την πτώση
τ' Αναπλιού στους Τούρκους (9 Ιούλη 1715) ● ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ :
'Ο Καλαβρυτινός δάσκαλος Γρηγόριος Ίωαννίδης και η Βιβλιοθήκη του
● ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΛΟΥΚΟΣ : 'Ο Μακρυγιάννης προσφέρει στη βασιλείσα
της 'Αγγλίας Βικτωρία τις εικονογραφίες του Εικοσιένα ● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑ-
ΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1974.

Α Θ Η Ν Α 1 9 7 5

**ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΛΕΝΙΚΟ ΣΤΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ JOHN RYLANDS ΤΟΥ ΜΑΝΤΣΕΣΤΕΡ.
(Ψευδο-Δωρόθεος, Λέων ΣΤ' ο Σοφός)**

Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.355](https://doi.org/10.12681/mnimon.355)**Βιβλιογραφική αναφορά:**

ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. (1975). ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΛΕΝΙΚΟ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ JOHN RYLANDS ΤΟΥ ΜΑΝΤΣΕΣΤΕΡ. (Ψευδο-Δωρόθεος, Λέων ΣΤ' ο Σοφός). *Μνήμων*, 5, 35–48. <https://doi.org/10.12681/mnimon.355>

Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΛΕΝΙΚΟ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

JOHN RYLANDS ΤΟΥ ΜΑΝΤΣΕΣΤΕΡ *

(Ψευδο - Δωρόθεος, Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός)

Όταν πρὶν λίγα χρόνια ἀποδελτίωνα τὸ πολύτιμο «Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs» Παρίσι² 1958 τοῦ M. Richard (= RR), γιὰ τὴν τυχὸν ἀνεύρεση ἀγνώστων χρονογραφικῶν κειμένων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἐπισήμανα τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς χρονογραφίας στὴ Βιβλιοθήκη John Rylands τοῦ Μάντσεστερ (RR 576), γιὰ τὴν ὁποία, ὅμως, τὸ RR δὲν παρῆχε κανένα διαφωτιστικὸ στοιχεῖο.

Τὸ 1974 ἐπέτυχα νὰ μελετήσω τὸ χειρόγραφο αὐτὸ, ποῦ φέρει τὸν ἀριθμὸ 22 τῆς Βιβλιοθήκης, χάρις στὴν εὐγενῆ μεσολάβηση τοῦ διευθυντῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ τμήματος τοῦ Institut de Recherche et d' Histoire des Textes (= I. R. H. T.) πατρὸς J. Paramelle ποῦ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν ἄμεση παραγγελία μικροφωτογραφιῶν μέσω τοῦ I. R. H. T. **.

Πρόκειται γιὰ χειρόγραφο γραμμένο, ὅπως θὰ δοῦμε, στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα στὴν πόλη Μελένικο τῆς Μακεδονίας. Τὸ περιεχόμενό του μπορεῖ νὰ χωρισθῇ σὲ δύο μέρη: τὸ πρῶτο μέρος (ff. 1 - 258^v) περιέχει τὴ χρονογραφία τοῦ Ψευδο - Δωροθέου ἐνῶ στὸ δεῦτερο (ff. 259 - 286^v) παραδίδονται χρησιμοὶ τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ, διάφορες προφητεῖες καὶ ἄλλα κείμενα ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου.

Ἡ χρονογραφία τοῦ Ψευδο - Δωροθέου, γνωστὴ καὶ ὡς Χρονογράφος ἢ Βιβλίον Ἱστορικόν, ἀποτελέσσει, καθὼς εἶναι γνωστό, τὸ κύριον ἱστορικὸ

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν διευθυντὴ τῆς Βιβλιοθήκης John Rylands κ. Frank Taylor, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐπέτρεψε νὰ δημοσιεύσω τὴ μελέτη αὐτὴ καὶ μοῦ ἔδωσε μὲ προθυμία πολλὰς πληροφορίες γιὰ τὸ χειρόγραφο.

** Μένω πάντοτε εὐγνώμων.

ανάγνωσμα του υπόδουλου έλληνισμού στα χρόνια της Τουρκοκρατίας¹. Το κείμενο ήταν γνωστό 50 τουλάχιστον χρόνια πριν από την πρώτη του έκδοση (1631), όπως μαρτυρεί η πληθώρα των χειρογράφων που το παραδίδει². Η ευρύτατη διάδοση του χρονικού συνετέλεσε στη δημιουργία πολυαριθμων παραλλαγών της αρχικής διηγήσεως, μιά από τις οποίες, γνωστή με το όνομα «Βιβλίον ιστορικών», τυπώθηκε στη Βενετία το 1631 και αποτέλεσε την πρώτη έντυπη έκδοση του έργου. Η έκδοση είχε τον ακόλουθο τίτλο: *Βιβλίον ιστορικών περιέχον έν συνόψει διαφόρους και έξόχους ιστορίας Ἀρχόμενον από κτίσεως Κόσμου μέχρι της άλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως και έπέκπεινα συλλεχθέν μέν εκ διαφόρων άκριβών Ἱστοριών και εις την κοινήν γλώσσαν μεταγλωτισθέν παρά του Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας κυρίου Δωροθέου Νεωστί δέ τυπωθέν μετά έξόδου του εδγενεστάτου κυρίου Ἀποστόλου Τζιγαρά του έξ Ἰωανήνων και Ἰωάννου Ἀντωνίου του Ἰουλιανού εις κοινήν ώφέλειαν. Ἐνετίησιν Ἐτη κυρίου ,α χ λ α' Παρ' Ἰωάννη Ἀντωνίω τῷ Ἰουλιανῷ*³.

Ο ίδιος ο Τζιγαράς στον πρόλογο που προέταξε συμβούλευε τους «... έλληνας και όρθοδόξους χριστιανούς... να μὴν λυπηθοῦν όλίγην έξοδον

1. Βλ. σχετικά: G. M o r a v c s i k, Byzantinoturcica, τ. I, Βερολίνο 2 1958, σ. 412-414, Δ. Β. Ο ί κ ο ν ο μ ί δ η, «Χρονογράφου» του Δωροθέου τὰ λαογραφικά, *Λαογραφία* 18 (1959) 113 - 243 και 19 (1960) 3 - 96. (Ἰδιαίτερα σημαντική ή βιβλιοκρισία της Ἐ λ ι σ ά β ε τ Ζ α χ α ρ ι ά δ ο υ, Ἐλληνικά 17 (1962) 435 - 446), Ἐ λ ι σ ά β ε τ Ζ α χ α ρ ι ά δ ο υ, Μιά ίταλική πηγή του Ψευδο-Δωροθέου για την ιστορία των Ὁθωμανών, *Πελοποννησιακά* 5 (1962) 46 - 59, τ ή ς Ἰ δ ι α ς, Ἡ πατριαρχία του Διονυσίου Β' σέ μιά παραλλαγή του Ψευδο-Δωροθέου, *Θησαυρίσματα* 1 (1962) 142 - 161, Δ. Α. Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, Μεταβυζαντινή και νεώτερα έλληνική ιστοριογραφία, *ΠΑΑ* 49 (1974) 61 - 62.

2. Πίνακα των χειρογράφων δίνει ό M o r a v c s i k, ό.π., σ. 413. Σ'αυτά ός προστεθοῦν, εκτός από το χειρόγραφο του Μάντισσετερ, έπτά άκόμη: τὸ ύπ' άριθ. 215 του Ann Arbor Μίτσιγκαν (Ἐλ. Ζ α χ α ρ ι ά δ ο υ. Ἡ πατριαρχία... ό.π.), τὸ ύπ' άριθ. 2 χειρόγραφο της Συλλογής Ἐμμ. Δρύλλη στη Νάξο (Β. Σ φ υ ρ ό ρ α, Κώδικες εκ Νάξου, *ΕΕΒΣ* 33 (1964) 218), ένα χειρόγραφο που βρίσκεται στο Μουσείο της Καλαμάτας (Π. Γ. Θ έ μ ε λ η, Ἐνας κώδικας του Ψευδο-Δωροθέου στην Καλαμάτα, Ἐλληνικά 19 (1966) 348 - 351) και τέσσερα που βρίσκονται στη Σοβιετική Ἐνωση και έπισημάνθηκαν από την Lebedeva. Βλ. I. N. L e b e d e v a, Spiski hroniki Pseudo - Dorofeja v sobranijah Sovetskogo Sojuza, *Viz. Vremennik* 26 (1965) 100 - 109. Ἀσφαλώς λαθάνουν πολὺ περισσότερα. Δέν θά ήταν ίσως άσκοπο να σημειώσουμε ότι ένα από τὰ χειρόγραφα του Ψευδο-Δωροθέου έχει αντιγραφτῆ από τὸν Μελέτιο Βλαστό, από τὸν όποιο προέρχεται, όπως είναι γνωστό, και ή πεζή διασκευή του Διγενή Ἀκρίτα. Βλ. L. P o l i t i s, Digénis Akritas. A propos de la nouvelle version de l' épopée byzantine, *Scriptorium* 27 (1973) 332 σημ. 11.

3. É. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique... 17e siècle, τ. 1, Παρίσι 1894, σ. 290.

νάγοράσουν τούτο το βιβλίον... [γιατί]... ή αξία του είναι πολλή και μεγάλη...»⁴. Τα λόγια του εισακουσθηκαν με αποτέλεσμα μέχρι τις αρχές του 9ου αιώνα να κυκλοφορήσουν 18 τουλάχιστον εκδόσεις του περιζήτητου αυτού έργου⁵. Συγχρόνως το χρονικό διαδόθηκε σε γειτονικούς και άλλους λαούς καθώς μεταφράστηκε στα ρουμανικά, στα ρωσικά, στα γεωργιανά⁶ ακόμη και στα άραβικά⁷.

Η διήγηση του Χρονογράφου αρχίζει κατά κανόνα από «κτίσεως κόσμου» με εξαίρεση ορισμένα χειρόγραφα που αρχίζουν από τον Αϊνεία και την πρώτη ρωμαϊκή ιστορία ή και τον Μεγάλο Κωνσταντίνο. Άνομοιογένεια παρατηρείται και ως προς το τέλος του έργου. Τα 35 τουλάχιστον από τα 50 περίπου χειρόγραφα που παραδίδουν το κείμενο του χρονικού διακόπτουν την αφήγηση στο έτος 1570⁸ ενώ σε άλλα ή αφήγηση φθάνει ως το 1589 (όπως συμβαίνει και με το έντυπο κείμενο του έργου) ή και το 1595⁹.

Οι πηγές του Χρονογράφου δεν έχουν μέχρι τώρα αποτελέσει αντικείμενο ολοκληρωμένης ιστορικής έρευνας. Παρόλα αυτά έχει διαπιστωθεί ότι βασική του πηγή για το χρονικό διάστημα 1391 - 1517 στάθηκε ένα άνωθυμο χρονικό, το οποίο μάς σώθηκε σε διάφορες παραλλαγές. Η πρώτη από αυτές δημοσιεύτηκε, για πρώτη φορά, από τον Μαρτίνο Κρούσιο στην «*Turcograecia*» (1584) και επανεκδόθηκε από τον Bekker με τον τίτλο «*Ιστορία Πολιτική*» (Βόννη 1849). Η δεύτερη παραλλαγή πρωτοδημοσιεύτηκε από τον Σάθα και στη συνέχεια ο Σπ. Λάμπρος εξέδωσε κρι-

4. Ό.π. σ. 297.

5. Δ. Α. Ζακυθηνού, *Μεταβυζαντινή... δ.π. 62*. Η έκδοση του 1818 θεωρείται η πληρέστερη από τις έντυπες. Βλ. Έλ. Ζαχαριάδου, *Ελληνικά* 17 (1962) 444 και σημ. 4. Πρόσφατα ο Ν. Κοσμάς εξέδωσε με πολλή προχειρότητα ορισμένα αποσπάσματα του χρονικού με βάση τον κώδικα 161 της Βιβλιοθήκης Κοραή της Χίου. Βλ. Ν. Β. Κοσμά, *Ο ανέκδοτος κώδικας 161 της Χίου για τη σύνοδο της Φλωρεντίας, την άλωση της Θεσσαλονίκης το 1430 και τη μάχη της Βάρνας*, Αθήνα 1975.

6. Δ. Α. Ζακυθηνού, *Μεταβυζαντινή... δ.π. 62*, Χ. Γ. Πατρινέλη, Διονύσιος Ίβηρίτης μεταφραστής της «Χρονογραφίας του Δωροθέου» εις την ρωσικήν και μητροπολίτης Οδγροβλαχίας, *ΕΕΒΣ* 32 (1963) 314-317. Πολύτιμο για την έρευνα αυτή είναι το άρθρο της I. N. Lebedeva, *Pozdnie greceskie hroniki i ih russkie i vostocnye perevody, Palestinskij Sbornik* 18 (1968) 3-140. Πρβλ. και D. A. Likhachev, *The Type and Character of the Byzantine Influence on Old Russian Literature, Oxford Slavonic Papers* 13 (1967) 14-32.

7. Έλ. Ζαχαριάδου, *Ελληνικά* 17 (1962) 444 σημ. 3, Δ. Α. Ζακυθηνού, δ.π.

8. Έλ. Ζαχαριάδου, *Ελληνικά* 17 (1962) 442 σημ. 1.

9. Δ. Α. Ζακυθηνού, δ.π. 62.

τικά τὸ κείμενο χρησιμοποιώντας καὶ μιὰ τρίτη παραλλαγή πὸν περιέχεται στὸν κώδικα Athoniensis gr. 3797 (Dionysiou 263). Τέταρτη παραλλαγή βρίσκεται στὸν κώδικα Α τῆς βιβλιοθήκης Κ. Ἀμάντου¹⁰.

Πρόσφατη ἔρευνα τῆς Ἑλισάβετ Ζαχαριάδου ἔδειξε ὅτι ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος δὲν ἀρκέσθηκε σὲ ἑλληνικὲς μόνο πηγές ἀλλὰ μετέφρασε καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ἐπισκόπου τῆς Nocera Paolo Gionio (Paulus Jovius) Commentario delle cose de' Turchi (πρώτη ἔκδοση Βενετία 1531) τὸ τμήμα ἐκεῖνο ὅπου ἐξιστορεῖται ἡ καταγωγή τῶν Ὁθωμανῶν καὶ οἱ βασιλεῖς τῶν ἐξῆ πρώτων σουλτάνων (1300 - 1421) τὸ ὁποῖο καὶ παρενέβαλε στὴ διήγησή του¹¹.

Χαρακτηριστικὸ τοῦ χειρογράφου τοῦ Μάντσεστερ, πὸν τὸ διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὰ περισσότερα χειρόγραφα πὸν ἔχουν μέχρι τώρα μελετηθῆ, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς διηγήσεώς του ἀπὸ τὸν Αἰνεῖα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Ἀδάμ ἢ τὸν Κωνσταντῖνο. Ἔτσι στὸ f. 1 τοῦ χειρογράφου διαβάζουμε : «*Βασιλεὺς πρῶτος τῆς Ρώμης Αἰνεῖας. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ὁποῦ ἀφανίσθη ἡ Τρωάδα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἕνας στρατηγὸς ὀνόματι Αἰνεῖας υἱὸς Ἀχίσιου ἐλυτρώθη ὑπὸ τῆς βοηθείας τοῦ Μενελάου καὶ ἔλαβε τὸν λαὸν του καὶ ὑπῆγεν εἰς τὴν Ἰτάλιαν...*». Ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω τὸ χειρόγραφο δὲν ἔχει ἄλλες παραλείψεις ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ψευδο - Δωροθέου, περιλαμβάνει μάλιστα ὀλόκληρη τὴ διήγηση ἀπὸ τὸν Gionio. Ἡ ἀφήγηση κλείνει μὲ τὰ γεγονότα τοῦ 1571 (f. 258 v) : «*ᾠρισαν δὲ οἱ Βενέτικοι τὴν Κύπρον χρόνους ἐνεθήκοντα ἑπτὰ τὴν ὁποῖαν ἔλαβον ἀποθανόντος τοῦ Ρηγούτζου*».

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ χειρογράφου τοῦ Μάντσεστερ (ff. 259 - 286v) παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰτι παραδίδει ἱκανὸ ἀριθμὸ ἀπὸ κείμενα ἀποκαλυπτικοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου, προφητεῖς, καθὼς καὶ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς χρησμούς πὸν ἀποδίδονται στὸ Λέοντα ΣΤ' τὸ Σοφὸ.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, διάφορα φυσικὰ φαινόμενα ἢ συνταρακτικὰ πολιτικὰ συμβάντα ἦσαν μερικὲς ἀπὸ τὶς αἰτίες πὸν προκαλοῦσαν κατὰ καιροὺς στὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα ἀνησυχία, ἢ ὁποῖα εὗρισκε τὴν ἔκφρασή της σὲ προφητεῖες, χρησμούς, ἰαίνιγματα καὶ ἄλλα συναφῆ κείμενα. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ ἀποδόθηκαν στὸν Πλάτανα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πλούταρχο¹², τὴ Σίβυλλα¹³, τὸν Μεθόδιο Πατά-

10. Ἐ λ. Ζ α χ α ρ ι ἄ δ ο υ, Μιὰ ἰταλικὴ πηγὴ... ὁ.π. 47 - 48.

11. Ὁ.π. 51 - 57.

12. Ν. Α. Β ἔ η, Περὶ τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου (Codex Graecus fol. 62 = 297) καὶ τοῦ θρύλου τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ», *BNJ* 13 (1937) 203 - 244 λς' (= Β ἔ η, Χρησμολόγιον) καὶ εἰδικά 205.

13. P. J. A l e x a n d e r, The Oracle of Baalbek. The Tiburtine Sibyl in Greek Dress, Οὐάσιγκτων 1967.

ρων¹⁴, τὸν μοναχὸ Λεόντιο¹⁵ καὶ κυρίως στὸν αὐτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' τὸ Σοφὸ, ποὺ θεωρήθηκε ὁ κατεξοχὴν συντάκτης παρεμφερῶν ἔργων¹⁶.

Ἦδη ἀπὸ τὸ 12^ο αἰῶνα κυκλοφοροῦσαν χρησιμοὶ ἀποδιδόμενοι στὸν αὐτοκράτορα αὐτόν¹⁷. Ἡ διάδοσις ὅμως ὄλων γενικὰ τῶν χρησιμῶν ἔφθασε στὸ ἀπόγειό της στοὺς χρόνους μετὰ τὴν Ἄλωσι, ὅποτε ὑπῆρχε πρόσφορο ἔδαφος γιὰ τὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸ εὐρὺ κοινὸ διηγήσεων ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου.

Οἱ συνθήκες τῆς τουρκικῆς σκλαβιάς ὄθησαν τοὺς Ἕλληνες νὰ ζητήσουν παρηγοριὰ σὲ χρησιμοὺς καὶ προφητείες, κληρονομιά ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, ποὺ μιλοῦσαν γιὰ τὴν πτώσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀπελευθέρωσή της. Τότε ἀκριβῶς ἐφανίστηκε καὶ ἡ γνωστὴ προφητεία γιὰ τὸ «ξανθὸν γένος», τοὺς Ρώσους δηλ. ποὺ θὰ ἀπελευθέρωναν τὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό¹⁸.

Ἦσως φανῆ παράξενο πῶς τὴν ἴδια σχεδὸν ἐποχὴ ἀνάλογα κείμενα ἦσαν γνωστὰ καὶ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη. Ὁ Montaigne λ.χ. σ' ἓνα σημεῖο τῶν *Essais* ἀναφέρει ὅτι «... *je voudrois bien avoir reconu de mes yeux ces deus merveilles : du livre de Joachim... et celui de Leon l'empereur, qui predisoit les empereurs et patriarches de gracee*»¹⁹. Τὸ δυσεξήγητο τοῦ πράγματος αἶρεται ἂν ληφθῆ ὑπόψη ὅτι ὁ τουρκικὸς κίνδυνος ἦταν ιδιαίτερα σημαντικὸς ὄχι μόνο στὴν ἀνατολὴ ἀλλὰ καὶ στὴ δύση ὅπου οἱ τουρκικὲς ἀπειλὲς προξενοῦσαν τρόμο.

14. V. I s t r i n, Otkrovenie Mefodija Patarskogo i apokrifiticheskie vide-nija Daniila, Μόσχα 1897, J. D a r r o u z è s, Lettres de 1453, *Revue des Études Byzantines* 22 (1964) 117.

15. Βέη, Χρησιμολόγιον, 211 - 212. Γενικὰ γιὰ τὰ ἐσχατολογικὰ ρεύματα στὸ Βυζάντιο βλ. Σ. Ι. Κ ο υ ρ ο ῦ σ η, Αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῶν ἐσχάτων τοῦ κόσμου καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1346 πτώσις τοῦ τρούλλου τῆς ἁγίας Σοφίας, *ΕΕΒΣ* 37 (1969 - 70) 211 - 250 καὶ G. P o d s k a l s k y, Byzantinische Reichseschatologie, Μόναχο 1972.

16. C. M a n g o, The Legend of Leo the Wise, *Zbornik Radova Viz. Ist.* 6 (1960) 59 - 93 ὅπου καὶ ἡ παλιότερη βιβλιογραφία, B. K n ö s, Les oracles de Léon le Sage, Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, 155 - 180, Ἀ. Δ. Κ ο μ ῖ ν η, Παρατηρήσεις εἰς τοὺς χρησιμοὺς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, *ΕΕΒΣ* 30 (1960) 398 - 412, E. T r a p p, Vulgärorakel aus Wiener Handschriften, Ἀκροθινία, Sodalium Seminarium Byzantini Vindobonensis Herberto Hunger oblata, Βιέννη 1964, σ. 83 - 120. Βιβλιογραφία δίνει καὶ ὁ Φ. Κ. Μ π ο υ - μ π ο υ λ ῖ δ η ς, Ἱστορημένα χρησιμολόγια τοῦ Μουσείου Διον. Λοβέρδου, *ΕΕΒΣ* 38 (1971) 207 σημ. 3.

17. C. M a n g o, The Legend... ὁ.π. 65, 72.

18. Ἀ. Ε. Β α κ α λ ὀ π ο υ λ ο υ, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1968, σ. 96 - 102.

19. Oeuvres complètes de Michel de Montaigne, Les Essais, τ. 1, Παρίσι 1924, 1. XI, σ. 88 - 89. Πρβλ. M a n g o, ὁ.π. 80.

Τῇ μεγάλη ἐξάλλου διάδοση τῶν χρησμῶν τοῦ Λέοντος ΣΤ' ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ αὐξημένος ἀριθμὸς χειρογράφων ποὺ περιέχουν χρησμοὺς τοῦ αὐτοκράτορα, τῶν χρησμολογίων, τὰ ὁποῖα συχνὰ εἶναι ἱστορημένα²⁰. Ἡ πρώτη ἐκδοση τῶν χρησμῶν, ποὺ ἐγινε μὲ βάση τὸ χειρόγραφο Marcianus Cl. VII, περιέχει μετάφραση μόνο στὰ λατινικὰ καὶ στὰ ἰταλικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου: *Vaticinium Severi, et Leonis Imperatorum, in quo videtur finis Turcarum in praesenti eorum Imperatore, una cum alijs nonnullis in hac re Vaticiniis*, Μπρέσια 1596²¹.

Τὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἐξέδωσε γιὰ πρώτη φορά ὁ Jan Rutgers, *Vaticinarum lectionum libri sex*, Λέυντεν 1618²².

Οἱ χρησμοὶ τοῦ Λέοντος μεταφράστηκαν γρήγορα σὲ διάφορες σλαβικὲς γλώσσες, ὅπως τὰ σερβικὰ καὶ τὰ ρωσικὰ, καὶ γνώρισαν ἀσυνήθιστη φήμη καὶ κυκλοφορία²³.

Ἡ εὐρεία διάδοση τοῦ κειμένου τῶν χρησμῶν, οἱ διάφορες παραλλαγὲς ἀπὸ χειρόγραφο σὲ χειρόγραφο, ἀλλὰ καὶ οἱ προσθήκες ποὺ παρεμβάλλονταν στὰ χρησμολόγια συνετέλεσαν, ὅλα μαζί, στὴ δημιουργία ἀδιεξόδου γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἀρχικῆς συλλογῆς τῶν χρησμῶν ἀπ' ὅπου ἀπέρρευσαν οἱ ἐπόμενες. Γιὰ τὴν ὀρθὴ διερεύνηση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τοὺς χρησμοὺς ποὺ προσγράφονται στὸν Λέοντα ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ποὺ ἀποδίδονται στὸν προφήτη Δαυιὴλ, τὸν Λεόντιο, τὸν Σχολάριο κ. ἄ. ἢ εἶναι ἀνώνυμοι. Στὴ διάκριση αὐτὴ διευκολύνεται ὁ ἐρευνητὴς ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες δύο διαπιστώσεις:

α) Ὅλοι οἱ χρησμοὶ ποὺ ἀποδίδονται στὸν Λέοντα, ἐκτὸς ἀπὸ δύο ποὺ γράφτηκαν σὲ πεζὸ λόγο, εἶναι ἔμμετροι καὶ

β) Οἱ χρησμοὶ τοῦ Λέοντος δὲν προφητεύουν τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου οὔτε ἔχουν ἄλλο ἐσχατολογικὸ περιεχόμενο ἀλλὰ πραγματεύονται τὶς τύχες τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰδικότερα τῆς Κωνσταντινουπόλεως²⁴. Τὸ χειρόγραφο τοῦ Μάντσεστερ περιέχει, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα συναφῆ κείμενα γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ λόγος στὴν περιγραφή, καὶ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς χρησμοὺς τοῦ Λέοντος. Συγκεκριμένα παραδίδει ἀποσπάσματα ἀπὸ τοὺς χρησμοὺς VI, VII, VIII, XII, XIV καὶ XV τῆς συλλογῆς σύμφωνα μὲ τὴν ἀρίθμηση τῆς ἐκδόσεως Lambek ποὺ ἔχει ἀνατυπωθῆ στὴν PG 107, 1130 - 1140. Τὸ χειρόγραφο δὲν εἶναι ἱστορημένο. Φαίνεται ὅμως ὅτι

20. Ἄ. Δ. Κομίνη, Παρατηρήσεις... ὁ.π. 400 σημ. 1, E. Trapp, *Vulgärorakel*. . ὁ.π. σ. 85.

21. Mango, ὁ.π. 82 καὶ Κομίνη, ὁ.π. 402.

22. Mango, 82.

23. Ὁ.π. 66 σημ. 33 καὶ 85 κ.εξ.

24. Κομίνη, 399.

είχε προβλεφθή εικονογράφηση τοῦ κειμένου, ἡ ὁποία, γιὰ ἄγνωστο σέ μᾶς λόγο, τελικά δὲν πραγματοποιήθηκε. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα μᾶς ὀδηγοῦν τὰ κενὰ ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ τοῦ κειμένου τῶν χρησμῶν στὰ ff. 279^v - 283 τοῦ χειρογράφου· ἐπίσης στὴν ὠα ἔχουν γραφτῆ ὀρισμένες ἐνδείξεις σχετικὲς μὲ τὴ γνωστὴ εἰκονογράφηση τῶν χρησμῶν ὅπως βοῦς, ἄρκτος, πόλις, ἀλώπηξ, μονόκερος κλπ.²⁵

Δεδομένου ὅτι τὸ χειρόγραφο τοῦ Μάντσεστερ (= M) δὲν εἶχε μέχρι σήμερα ἐρευνηθῆ κρίνουμε σκόπιμο νὰ παραθέσουμε, ἀπὸ τὰ ἐσχατολογικὰ ἔργα ποὺ παραδίδει, τὸ κείμενο τῶν χρησμῶν τοῦ Λέοντος. Κατὰ τὴν ἔκδοση διορθώσαμε μόνο τὰ προφανῆ ὀρθογραφικὰ σφάλματα γιατί οἱ διαφορετικὲς γραφὲς παρέχουν τὴ δυνατότητα ἄλλης ἐρμηνείας τοῦ ἐκάστοτε χρησμοῦ²⁶. Συγχρόνως ἐγινε ἀντιβολὴ μὲ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Lambeck (= L), τοῦ Στεφανίτζη (= Σ)²⁷, τοῦ Βέη (= B)²⁸ καὶ τοῦ Κηὸς (= K)²⁹.

VI (ff. 279^v - 280^v)

*Καὶ σωφρονίζεις σωφρονῶν τοὺς φιλάτους
ὄθεν τέτευχας καὶ χρηστότητος τέλος
280 Μόνος θ' ἐνωθεὶς ἐξ ἀνακτόρων κλέους
ὡς ἐν βραχεῖ γὰρ εὐτυχήσεις τοῦ κράτους
5 Ὁ βοῦς δὲ πέμπτον λέοντος ἀρτοτρόφου
τὸ σχῆμα φαίνει τὸν τόπον καὶ τὸν τρόπον
280^v Ὅθεν μόλησας οἶος ὄφθης μοι φίλος³⁰.*

2 τετεύξη χρηστοτάτου τοῦ τέλους LΣ τὰ τεύχη χρηστότητα B τὰ τεύχη χρηστοτάτου (corr. Ko) τοῦ τέλους K 3 μόνος τ' B 4 εὐτυχήση... τοῦ τέλους B 5 ἡ βοῦς LΣ δευτέρα Σ καὶ τέλος ἀρκοτρόφου LΣKB 6 φέρι Σ

25. Βλ. PG 107, 1151 - 1158 καθὼς καὶ τοὺς πίνακες ποὺ συνοδεοῦν τὶς μελέτες τοῦ Mango (μετὰ τὴ σελίδα 93) καὶ τοῦ Κηὸς (μεταξὺ τῶν σελίδων 160 - 161).

26. Κ ο μ ί ν η, Παρατηρήσεις... 406.

27. Π. Δ. Στεφανίτζη Λευκαδίου, Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων... Ἀθήνα 1838. Βλ. γι' αὐτόν, Τ. Ε. Σκλαβενίτη, Συμβολὴ στὴ βιογραφία τοῦ Πέτρου Στεφανίτση, *Μνήμων* 1 (1971) 53 - 73 ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

28. Βέη, Χρησμολόγιον, 215 - 244 γ'.

29. Β. Κηὸς, *Les oracles*... ὁ.π. Μὲ Κο σημειώνονται οἱ διορθώσεις ποὺ προτείνει ὁ Κομίνης, Παρατηρήσεις... ὁ.π. 406 - 412.

30. Ὁ χρησμός εἶναι ἀπὸ ἄλλου γνωστός· τὸν παραδίδει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, *Ἱστορία* 355, 8 - 15 (van Dieten). Βλ. τὴν παρατήρηση τοῦ Mango, *The Legend*, ὁ.π. 63 σημ. 18. Ὁ Χωνιάτης παραδίδει καὶ ἄλλους χρησμούς Mango, 63 - 64).

VII (f. 280^{r-v})

Ἄλλη τις ἄρκτος δευτέρα σκυμνοτρόφος
καὶ πάντα τ' ἐκείνη πλὴν ἐν σκιᾷ γραφουμένη
παρήλια δὲ παρ' ἐκάτερα στέφει
μερισμὸν ἐμφέρουσι τοῦ κράτους ὄλου .

- 5 ὅθεν ἄραι τῶν πάντων πλέον
φύσιν χρόνου κίνησις ἐξημβομένη
280^v εἰς ἐσχάτην γὰρ γράφεται τῆς ἐσχάτης

1 τις B 2 πᾶν ΛΣ τ' M κείνη ΛΣ πᾶν, ὃ ἐκείνη B σκιαγραφουμένη ΛΣΚο
σκιᾷ γραφουμένη K 3 δὲ om. M ἐμφέρουσα ΛΣ ἐμφέρουσι B φύσει K χρόνων
LK 5 om. ΛΣK 6 φύσει K χρόνων ΛΣK ἐξημβλυμένη Σ ἐξημβλομένη K

VIII (f. 280^v)

Αἶ αἶ τάλαινα τληπαθεστάτη πόλις
οἰκτρὸν γὰρ οἰκτρὸν νῦν ὀφθήση φάος
ὄμως κρατῆσαι πρὸς μικρὸν κατὰ χρόνον
σφαγαὶ γὰρ ἐν σοὶ καὶ πρόχυσις αἱμάτων
5 τοὺς ἀσελγεῖς καὶ φόνον κεχραμένους
μοιχός, ἄρπαξ, ἄδικος, ἀρρενοφθόρος
τὰ λοίσθια λεύσσουσι προνυμμάτων φάος

2 ὑποθήση ΛΣ ἐνεπωθήσει K 3 ἦμος (δῆμος B) κρατήσει (κρατήσεις K)
πρὸς μακρὸν κάππα χρόνον ΛΣK 4 προχύσεις ΛΣK 5 καὶ πᾶς ἀσελγῆς καὶ
φόνω (φθόνων K) ΛΣK 7 ταλήστεια K

IX (f. 282^{r-v})

- Τὴν ἀλώπεκα ὑποκριθεὶς φιλίαν
καὶ μακροθύμως τὴν φρένα χαλινώσας
Ἵς ἄγαν πρέσβυς καὶ πολὺς ἐχέφρων
ἐλθὼν δὲ δισσῶς τὰς νήσους ἐξ ὧν ταύτας
5 ὄλους σφίσιν θλασθέντας ἀλλήλως
τῶν δύο δερονόντων ὁ τρίτος πρῶτος
καὶ πρόχυσις νῦν αἱμάτων ἐκχυθέντων
282^v Σὺ τῆς νίκης ἤπλωσας τὰς χεῖρας εὐχαρίστως
καὶ βραβεῖον εἴληφας ἐν τῷ τέλει τοῦ σκήπτρου

1 ἀλωπεκῆν ΛΣK 2 φρένα[v] Κο 3 ἄγαν δὲ M 4 ἐξ ὧν ταύτας M ἑπτα-
ταύλους ΛΣK 5 τοὺς ὄλους ἀφείς συνθλασθέντας ἀλλήλους (ἀλλήλοις Σ) ΛΣK 7
προχύσεις φεῦ ΛΣ προσίσεις K 9 τῷ om. K

XII (f. 283^{r-v})

Τὴν πέτραν οἰκῶν ἄγε δεῦρό μοι ξένε
χρόνους προλιπὼν καὶ τὸν βίον τὸν ἀγρότην
καὶ ζῆθ' ὁ νεκρὸς καὶ κατεστυγνασμένος
283^v συναγαγὼν κάλλιστα πάντα σκορπίσας
5 ἀδικίας ἔπαθλον ἠνομημένον
“Ὅταν δ' ὁ μείζων ἀστήρ ὀφθήσει μέγας
γυμνὸς πάλιν ὄδουσον εἰς γῆς πυθμένα

1 ὄγε Σ 2 θρήνους ΛΣΒΚ βίον Β 3 ζῆν Μ 6 μέλας ΛΣΒΚ 7 γῆν Κ
πυθμένας ΛΣΒ.

XIII (f. 283^{r-v})

Νεκρὸς ἤδη καὶ θεὰ λελησμένος
οἶδασι πολλοὶ κἂν μηδεὶς τοῦτον βλέπη
283^v “Ὡς ἐκ μέθης δὲ φανερωθεὶς ἀθρόως
σκῆπτρα κρατήσῃ τῆσδε τῆς βασιλείας
5 αὐλὸς γὰρ ὀφθεὶς ἐν πόλῳ κεκλεισμένος
Πρᾶον, ὑψίνουν καὶ τὸ μέλλον ὀξύτατον εἰδέναί μᾶλλον
καὶ πάλιν ἕξεις Ἐπτάλοφε τὸ κράτος
Κῆρυξ ἀφανῆς τρὶς ἀνακράξει μέγα
“Ἀπιτε σπουδῇ πρὸς δυσμᾶς Ἐπταλόφου
10 εὔρητε δ' ἄνδρα φίλον ἐμὸν οἰκέτην
“Ἄξατε τοῦτον εἰς βασιλείους δόμους
μονοκρανομείλιχον³¹

1 ὁ νεκρὸς ΛΣΚ λελημένος Μ 3 φανείς ΛΣ 5 στῦλος γὰρ ὀφθεὶς ΛΣΚ
6 πρᾶον ΛΣΚ 8 καὶ στῦλος ἀναφανείς ἀναβοήσῃ μέγα Β 9 ἔπειτα Β 10 εἴ-
ρηται Β οἰκέτην ἐμὸν φίλον ΛΣΚ 11 ἄξατε ἄξατε Β βασιλείας Λ βασιλείου Σ
12 μελίκρανον Β μηνόκρανον, μείλιχον ΛΣ μηνοκρανομίλυχον Κ.

XIV (ff. 283^v - 284)

Ἰδοὺ πάλιν ἄνθρωπος ἐκεῖ γενναῖος
κρυβέντος εἰς γῆν τρισαρίθμους εἰς κύκλους
γυμνὸς πρόεισιν ἐκ πέτρας ἀηλίου
284 καὶ δευτέρου λάμποντος ἄρχεται βίου
5 εἰκὼν παλιζωίας ἀληθεστάτης

31. Παραλλαγή τοῦ κειμένου αὐτοῦ παραδίδεται καὶ μεμονωμένα. Βλ. παρα-
κάτω σ. 47 ἄρ. 13,

*πλήν ἀρτιάκις ἀρτίων διπλουμένων
τὸν ἥλιον ὑπείσι νεκρὸν τὴν πέτραν*

1 ἐκεῖ γενναῖος : ἐκ πρώτου γένους B 2 τρισαναριθμούς LΣK τρεῖς ἀναριθμούς B 3 γυμνὸν B 4 ἔρχεται B 5 πολυζῶιας Σ πάλιν ζῶιας BK 7 τῶν ἡλίων LΣ

XV (f. 284)

*Δέξαι τὸ δῶρον μὴ κατόκνει, ἐγείρου γέρων
ἀλλὰ λαβὼν κράτιστε τοῦ <τέλους> ἔχου
καὶ πρὸς καλὸν εὐθνον τὴν σκηπτουχίαν
Τ' ἄλλα δὲ τὰ πάντα μὴ δεδοικῶς τὸν χρόνον*

5 *Καὶ ἄνωθεν εἴληχας μόνον
Τριτταῖς δὲ παγαῖς ἐγκυκλουμένου χρόνου
μιᾶς δεκάδος ἀστέρος πληρωμένου
Καλῶς τελευτά τῷ καθιερωμένῳ
Καὶ δότε... ἀγγελίαν ἐκδέχου*

10 *ἄφεις, ἄριστε, τὴν φυτοῦ κατοικίαν
Ποῦ κάλλος τὴν προκειμένην δόξαν
καλῶς δ' ἀνύσας τὴν ἐν ἀρχαῖς ἡμέραν
κάλλους ἔμπλησον ἅπασαν κτίσιν
καὶ πρὸς μονὰς ὄδευε τὰς οὐρανόους*

15 *Ἐν σοὶ γὰρ ἀρχὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ τέλος*

1 ἐγείρου : μοι LΣBK 3 εὐθνε LΣBK 4 δὲ τὰ : τε LΣBK 5 Καὶ γὰρ LΣBK εἴληχας M εἴληχας μόνος B 6 ἐγκυκλουμένην BK χρόνον B 7 πληρωμένου LΣBK 8 τελευτᾶ B καθιερωμένῳ B 9 Τί δὲ τεθηπῶς ἀγγελίαν εἰσδέχει corr. Κο εἰσδέχη LΣK εἰσδέχειν B 10 ἄφεις LΣ ἀφ' ἧς K ἀριστεῦ B τοῦ φυτοῦ B 11 ἔπου καλοῦντι πρὸς προκειμένην δόξαν LΣBK 12 ἀνεῖσαι K 13 κάλλους : καλοῦ τέλους LΣBK.

Ἡ παράδοση τοῦ κειμένου στὸ M ἔχει μεταβληθῆ σὲ ὀρισμένους χρησιμοῦς, μὲ τὴν παρεμβολὴ χωρίων ἀπὸ ἄλλους. Ἔτσι ὁ στίχος 7 τοῦ χρησιμοῦ VI παραδίδεται ἀπὸ τὸν χρησμό VII· ἐπίσης οἱ στίχοι 3 - 4 τοῦ XII ἀπὸ τὸν XIII. Φαίνεται ὅτι ἡ συνεχῆς διάδοση τῶν ἔργων αὐτῶν ἐπέφερε κάποια διατάραξη στὴν ὀρθὴ παράδοση τοῦ κειμένου πράγμα ποῦ ἀποτελεῖ κοινὸ τύπο γιὰ τὰ ἔργα ποῦ γνώρισαν εὐρεία κυκλοφορία.

Ὅπως δηλώνεται ἀπὸ τὸ κτητορικὸ καὶ χρονολογικὸ σημεῖωμα, ποῦ βρίσκεται στὸ f. 258^v, τὸ χειρόγραφο γράφτηκε στὸ Μελένικο τῆς Μακεδονίας τὸ 1622 καὶ ἀνήκε στὸν μητροπολίτη τῆς πόλεως Γαλακτίωνα³².

32. Ὁ Γαλακτίων χρημάτισε μητροπολίτης Μελενίκου ἀπὸ τὸ 1602 ἕως τὸ 1628. Βλ. Τ. Ν. Vlachos, Die Geschichte der byzantinischen Stadt Meleni-

Τὸ ἐπώνυμο ὅμως τοῦ γραφέα εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ διαβαστῆ ὁλόκληρο. Ἐνῶ τὸ ὄνομά του, *Γαβριήλ*, διακρίνεται καθαρά, ἔχουν σβηστῆ ὀλότελα τρία γράμματα τοῦ ἐπωνύμου του, ὥστε ἡ ἀνάγνωση νὰ εἶναι μᾶλλον παρακινδυνευμένη. Διαβάζουμε Ὁ (Ἄ;) λ...π(τ;) ἰώτου. Ἦσως νὰ εἶναι Ὀλυμπιώτου ἀλλὰ γι' αὐτὸ δὲν εἴμαστε ἀπόλυτα βέβαιοι³³.

Τὸ χειρόγραφο εἶναι χαρτῶο, διαστάσεων 19,4 × 14 ἐκ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 286 φύλλα, μὲ 19 - 20 στίχους κατὰ σελίδα, καὶ εἶναι γραμμένο ὁλόκληρο ἀπὸ ἕνα γραφέα. Ἡ γραφή εἶναι ὄρθια, ἐπιμήκης, μὲ ἀρχικά καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρόγραφα. Τὸ χειρόγραφο δωρήθηκε στὴ βιβλιοθήκη John Rylands τὸν Ἰούλιο τοῦ ἔτους 1923 ἀπὸ τὸν ἑλληνιστῆ J. Rendel Harris³⁴.

Περιγραφή τοῦ χειρογράφου

1. (ff. 1 - 258^v) *Χρονογράφος, περιέχων περὶ τοῦ πότε ἐκτίσθη ἡ Ρώμη καὶ περὶ τῶν βασιλέων αὐτῆς καὶ περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πότε ἐκτίσθη καὶ πόσοι βασιλεῖς ἐβασίλευσαν ἐν αὐτῇ καὶ περὶ τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν. Ἀρχ. : Βασιλεὺς πρῶτος τῆς Ρώμης Αἰνείας. Τελ. : τὴν ὁποῖαν ἔλαβον ἀποθανόντος τοῦ Ρηγούτζου (Βιβλίον Ἱστορικόν, Βενετία 1761, σ. 444).*

κον, Θεσσαλονίκη 1969, [Ἑταιρεία Μακεδ. Σπουδῶν, Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσον. τοῦ Αἴμου, 112] σ. 86. Γιὰ τὴ γενικότερη ἀκτινοβολία τοῦ Μελενικοῦ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ βλ. Α. Ε. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354 - 1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 202 - 203 καὶ Β. Δημητριάδη, Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιὰ Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973 [Ἑταιρεία Μακεδ. Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, 39] σ. 353 - 356 μὲ βιβλιογραφία.

33. Δὲν ἔχει ἐπισημανθῆ μέχρι σήμερα κωδικογράφος μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα. Ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω τὸν καθηγητὴ κ. Λίνο Πολίτη ποῦ μοῦ ἔδωσε τὴν πληροφορία ἀπὸ τὸ προσωπικὸ του ἀρχειο.

34. Ὁ P. Perdrizet, Melnic et Rossno, *BCH* 31 (1907) 20 - 37 (RR 586) δὲν ἀναφέρει παρὰ ἐλάχιστα γιὰ τὰ χειρόγραφα τοῦ Μελενικοῦ, γιὰ τὰ ὁποῖα, ὅπως φαίνεται, δὲν εἶχε συνταχθῆ κανένας παλιότερος κατάλογος. Ἡ ἀπόδοση τῆς πόλεως στοὺς Βουλγάρους τὸ 1913 ἀνάγκασε τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ νὰ τὴν ἐκκενῶσθαι καὶ νὰ καταφύγῃ στὴ Μακεδονία (Σιδηρόκαστρο, Ξέρρες, Θεσσαλονίκη) στὴν Ἀθήνα κ. ἄ. συναποκομίζοντας ἱερὰ σκευή, εἰκόνες ἐκκλησιῶν, βιβλία καὶ χειρόγραφα (βλ. Vlachos, *Die Geschichte...* ὅ.π. σ. 110 - 111). Τρία χειρόγραφα, ποῦ ἀνῆκαν στὴν κοινότητα τοῦ Μελενικοῦ, εἰσηλθάν τὸν ἴδιο χρόνον στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, ὕστερα ἀπὸ ἐνέργειες τοῦ τότε ἐπιμελητῆ τοῦ τμήματος χειρογράφων Θεμιστοκλῆ Βολιδή, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταβῆ μὲ ἀποστολὴ στὴ Μακεδονία (βλ. πρόχειρα Ν. Ἑλλ. 11 (1914) 341). Πρόκειται γιὰ τοὺς κώδικες ΕΒΕ 2645, 2646 καὶ 2647. Γιὰ τὸν πρῶτον ἀπὸ αὐτοὺς βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ Α. Ξυγγόπουλου, Τὸ Ἐθαγγέλιον τοῦ Μελενικοῦ εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκη 1975 [Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακε-

Ἄκολουθεῖ (f. 258^v) κτητορικὸ καὶ χρονολογικὸ σημεῖωμα :

Κτῆμα μὲν ἔοικα τοῦ πανιερωτάτου μ(ητ)ροπολίτου τῆς ἀγι /²ωτάτης μ(ητ)ροπόλεως μελενίκου κυροῦ γαλακτίονος· πόνος /³ δὲ τοῦ ἐν ἐλαχίστοις καὶ ἀμαθοῦς γαβριὴλ τοῦ ὀλ. . πι /⁴ώτου ἐτελειώθη δὲ ἐν τῷ ζ ρ λ^ω ἔτος ἐν μηνὶ μαῖω κγ' /⁵ ἡμέρᾳ (π)έ(μπτῃ) ἐν τῇ πόλει μελενίκου.

2. (ff. 259 - 266^v) *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Μεθοδίου ἐπισκόπου Πατάρων τοῦ θαυματουργοῦ πρόγνωσις περὶ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος καὶ περὶ τῆς βασιλείας τὸ τί γενήσεται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. Ἄρχ. : Ὑστερον διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν... Τελ. : Τὰ δὲ ἄλλα πάντα περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ζῆται ἐν τῷ Ἐφραῖμ τῷ Σύρω. (Πρβλ. Σ τ ε φ α ν ῖ τ ζ η, Συλλογὴ, σ. 45 - 51).*

3. (ff. 266^v - 267) *Ὁρισμὸς ἐδρέθη ἐν τῷ μαρμάρῳ ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν πόλεων. Ἄρχ. : Ἡ δὲ πρώτη τῆς ἰνδίκτου... Τελ. : παραλαβόντες θέλημα ἐμοῦ πληροῖτε (Σ τ ε φ α ν ῖ τ ζ η, Συλλογὴ, σ. 51 - 54, Σ π. Λ ἄ μ π ρ ο υ, Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ΛΘ' κατάλοιπον, Ν. Ἐλλ. 19 (1925) 116 - 117³⁵, Β ἑ η, Χρησμολόγιον, 221 - 222).*

4. (ff. 267 - 270) *Ὁρασις τοῦ προφήτου Δανιήλ. Ἄρχ. : Τάδε λέγει ὡς Παντοκράτορος (sic) Τελ. : οἱ δὲ ἀμαρτωλοὶ εἰς κόλασιν αἰώνιον (Πρβλ. Σ π. Λ ἄ μ π ρ ο υ, Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ΡΙΑ' κατάλοιπον, Ν. Ἐλλ. 19 (1925) 129, 135³⁶).*

5. (ff. 270^v) *Προφητεία < Λέοντος τοῦ Σοφοῦ > Ἄρχ. : Οὐαί σοι τλήμων καὶ καυμένη Κόπος. Τελ. : Θεοῦ γὰρ ὀργὴν ἐκφυγεῖν (Πρβλ. Λ ἄ μ π ρ ο υ, ΛΘ' κατάλοιπον, 112 καὶ Β ἑ η, Χρησμολόγιον, 204 σημ. 2).*

6. (ff. 270^v - 271^v) *Ἐτέρα προφητεία τῆς Ρώμης. Ἄρχ. Καὶ τοῖς δυνάσταις πᾶσι τοῖς ἐσπερίοις... Τελ. : ...εἰς μέσον εἰσάξει τὸ ζήτημα. (Πρβλ. Σ τ ε φ α ν ῖ τ ζ η, Συλλογὴ, σ. 127).*

7. (f. 271^v) *Προφητεία Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ἄρχ. : Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις... Τελ. : Καὶ τότε ἐλεύσεται ὁ Ἀντίχριστος καὶ ἐγγύς ἐστί τὸ τέλος. (Πρβλ. Σ τ ε φ α ν ῖ τ ζ η, Συλλογὴ, σ. 128).*

8. (ff. 271^v - 272) *Χρησμός τῆς Κρήτης. Ἄρχ. : Οὐαὶ καὶ σὺ Κρήτη ὅταν σὲ παγνίσουν... Τελ. : ...καὶ τότε ἔρχεται βασιλεὺς ὀρθόδοξος καὶ βασιλεύσει. (Β. Λ α ο ὄ ρ δ α, Κρητικὰ παλαιογραφικά. 10*. Ὁ μαρκιανὸς*

δονικὴ Βιβλιοθήκη, 47]. Τὸ χειρόγραφο ποῦ ἐξετάζουμε δὲν περιέχει κανένα διαφοριστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν «πορεία» τοῦ ἀπὸ τὸ Μελένικο ὡς τὸ Μάντσεστερ. Εἶναι πιθανὸ τὸ 1913 νὰ μεταφέρθηκε στὴ Βουλγαρία καὶ ἀπ' ἐκεῖ νὰ πωλήθηκε στὴν Εὐρώπη γιὰ νὰ φτάσῃ ἔτσι στὰ χέρια τοῦ J. Rendel Harris. (Εὐχαριστῶ τὸν ἐπιμελητὴ τοῦ τμήματος χειρογράφων τῆς ΕΒΕ κ. Π. Νικολόπουλο γιὰ ὀρισμένα στοιχεῖα ποῦ πρόθυμα μοῦ ἔδωσε σχετικὰ μὲ τὰ χειρόγραφα τοῦ Μελενίκου).

35. Ἐφεξῆς Λ ἄ μ π ρ ο υ, ΛΘ' κατάλοιπον.

36. Ἐφεξῆς Λ ἄ μ π ρ ο υ, ΡΙΑ' κατάλοιπον.

κῶδιξ τοῦ Γεωργίου Κλόντζα καὶ οἱ περὶ Κρήτης χρησμοί, *Κρητ. Χρο- νικὰ* 5 (1951) 238 - 239. Τὸ κείμενο αὐτὸ παραδίδεται ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ χειρογράφων).

9. (f. 272^{r-v}) *Περὶ τοῦ θλιβομένου πτωχοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ βασιλέως τοῦ γνωστοῦ καὶ ἀγνωστοῦ τοῦ κατοικοῦντος ἐν τῷ ἄκρῳ τῆς Βυζαντίδος.* Ἀρχ. : Ὁ ἀληθινὸς βασιλεὺς ὁ κατοικῶν ἐν ὑγρῷ τόπῳ... Τελ. : καθὼς ὀρίζει τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον. (Πρβλ. PG 107, 1141 - 1150, Σ τ ε φ α ν ἰ τ ζ η, Συλλογὴ, σ. 133 - 139, Β ἑ η, Χρησμολόγιον, 242 κ.ἄ.).

10. (ff. 272^v - 273^v) Κείμενο γιὰ τοὺς Ἰσμαηλίτες. Ἀρχ. : *Γένος δὲ τῶν Ἰσμαηλιτῶν κτίσει ἄνω καὶ κάτω.* Τελ. : *Καὶ κόφουσιν ἀλλήλους αὐτῶν.*

11. (ff. 273^v - 274) *Χρησμός Λέοντος τοῦ Σοφοῦ περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.* Ἀρχ. : Ἴδε θῆτα καὶ δὲ κάππα... Τελ. : καὶ ἄλλον πλέον δὲν σᾶς λέγω καὶ ὅσον θέλετε γελᾶτε. (Λ ἄ μ π ρ ο υ, ΛΘ' κατάλοιπον, 107, Β ἑ η, Χρησμολόγιον, 227 - 228, T r a p p, Vulgärorakel... ὁ.π. σ. 109 - 110)³⁷.

12. (ff. 274 - 277^v) *Καὶ τοῦτο εἴρηται ἐν τινι παλαιῷ βιβλίῳ. Λέοντος τοῦ σοφοῦ βασιλέως αἶνιγμα σὺν Θεῷ ἀγίῳ καὶ προφητεία εἰς τὸ μέλλον τῆς βασιλείας συντεθὲν ὡς μυθικὸν ἐκ τινος μοναχοῦ Λεοντίου ἐκ τῶν συμβόλων ἀνδριάντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.* Ἀρχ. : *Θεὸς τὸ κράτος...* Τελ. : *σὲ τὴν Βαβυλῶνα βασιλίσσαν τοῦ κόσμου.* (Πρβλ. Β ἑ η, Χρησμολόγιον, 211 - 212).

13. (ff. 277^v - 278) *Ἔτεροι στίχοι εἰς τὸν νέον βασιλέα.* Ἀρχ. : *Καὶ στῦλος ἀναφανεὶς ἀναβοήσει μέγα...* Τελ. : *καὶ πάλιν ἔξεις Ἐπτάλοφε τὸ κράτος.* (Παραλλαγή τοῦ χρησμοῦ ἀρ. XIII τοῦ Λέοντος. Βλ. Σ τ ε φ α ν ἰ τ ζ η, Συλλογὴ, σ. 141, Ch. Gidel - E. L e g r a n d, Les oracles de l' empereur Léon le Sage..., *Annuaire de l' Assoc. pour l' encouragement des Études Grecques* 8 (1974) 188, Β ἑ η, Χρησμολόγιον, 224, T r a p p, Vulgärorakel, σ. 104).

14. (ff. 278 - 279) Ἐρμηνεῖα στοὺς παραπάνω στίχους. Ἀρχ. : *Τούτου οὖν ὡς εἴρηται...* Τελ. : *ἐπὶ τῇ προσκυνήσει αὐτοῦ.* (Βλ. Σ τ ε φ α ν ἰ τ ζ η, Συλλογὴ, σ. 141 - 142, Β ἑ η, Χρησμολόγιον, 225).

15. (f. 279^{r-v}) *Στίχοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.* Ἀρχ. : *Βύζαντος ἀετὴ ἐστία Κωνσταντίνου.* Τελ. : *εὐθέως ὥσπερ κύκλου πρὸς στρουθίον.* (Πρβλ. PG 107, 1149, Σ τ ε φ α ν ἰ τ ζ η, Συλλογὴ, σ. 121 - 122, Β ἑ η, Χρησμολόγιον, 244 β').

16. (ff. 279^v - 284) Χρησμοὶ τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ. Βλ. παραπάνω.

37. Στὴν ἔκδοσιν τοῦ Trapp ἐμφανίζεται ὡς συγγραφεὺς τοῦ χρησμοῦ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός.

17. (f. 284^v) Ἴδον καὶ ὁ ἄγγελος ὁποῦ ἀνασταίνει τὸν Ἰωάννην ὡς ὄντα νεκρὸν καὶ στέφει ἄνω μὲ τὴν κορώνα καὶ εὐλογεῖ αὐτόν.

Ἀκολουθοῦν ἡ ὑπογραφή τοῦ μητροπολίτου Μελενίκου Θεοφάνη :³⁸ Τοῦ εὐτελοῦς μητροπολίτου Μελενίκου Θεοφάνους τοῦ... ἠγοράσθη παρ' αὐτοῦ οἰκείων ἄσπρων ἐν ἀληθείᾳ θ(εο)ῦ α^ω χ^ω ν^ω ζ^ω (= 1657), καὶ ἄλλες μεταγενέστερες σημειώσεις : γενόθη, ἐγεννήθη ὁ γεωργ...

18. (f. 285) Ἰωάννου εὐχαριστία καὶ Κωνσταντίου τοῦ πτωχοῦ ἐπικράτησις. Ἀρχ. : Βλέπω δὲ σύ... Τελ. : οὐκ ἀστοχήσει τῆς ἄνω κληροχίας.

19. (ff. 285^v - 286) Χρησμός ὅστις εὐρέθηκεν ἐν μαρμάρῳ τῷ μεγάλῳ Κωνσταντινουπόλεως (sic) καὶ ταῦτα ὁ ἐν ἀγίοις πατριάρχης κὺρ Σχολάριος σοφῶς ἐξηγήσατο. Ἀρχ. : Τῆ^τ πρώτῃ^α τῆς^τ ἰνδίκτου^{ι δ κ}. Τελ. : θέλημα^{θ λ μ μ} ἐμὸν^{π ρ τ} πληροῦτε. (Πρβλ. Σ τ ε φ α ν ἰ τ ζ η, Συλλογή, σ. 51 - 54, Β έ η, Χρησμολόγιον, 221 - 222).

Ἀκολουθεῖ ἡ σημείωση : δαλματία ἢ νῦν ζέτα καὶ ἡ σκλαβονία ἰλυρικὸν ὁ ἀλλῶνας ἀραβικὴ γένουβα ἠτταλία ἢ ρώμη ἠπειρος τὰ ἰωάννινα θετταλία ἢ λάρισσος ἀπολωνιάδα ἠερισσὸς 1763 ια ἰνδικτιών.

20. (f. 286^v). Διάφορα σημειώματα : θὰ ἐβαπτίσαμεν... ἢ θάλασα ἢ κυρία... θε... ἐδόθηκα εἰς τὸ λάζαρο... ρια μαθητῆς ἡμέρα δευτέρα 1731 ἢ ἄ... ἐγενήθη μερα σαβᾶτο καὶ τοῦ δήλ...

38. Διετέλεσε μητροπολίτης Μελενίκου μεταξύ 1654 - 1658. Βλ. V i a c h o s, σ. 87.